

ZORAN VIDA KOVIĆ

RADNIČKA KLASA KAO SUBJEKT SVESNOG OPREDELJIVANJA SOPSTVENOG RAZVOJA I RESTRUKTURISANJA DRUŠTVA

1. *Mogućnost i kriterij radničko-klasne politike*

Mogućnost svesnog usmeravanja društvenih procesa i razvoja društva u toku socijalističke rekonstrukcije, a prema ciljevima radničke klase, tj. mogućnost radničko-klasne politike, proizilazi iz promenjenog odnosa između svesne društvene akcije i društvenih determinizama.

Politika revolucionarne radničke klase nije što i politika uopšte već je to antiteza politike, baš kao što je i ta klasa negacija klasno podeljenog društva. Suština politike uopšte leži u zaštiti, ostvarivanju, obnavljanju, prilagođavanju a i menjanju klasnih odnosa, a u svemu tome i uvek u reprodukciji društvenih odnosa kao klasnih. Suština radničko-klasne politike sastoji se u ukidanju klasnih odnosa uopšte. U toku socijalističke rekonstrukcije društva u kupa delatnost radničke klase (u državnim poslovima i privrednom upravljanju, u materijalnoj i duhovnoj proizvodnji) dobija obeležja radničko-klasne politike ukoliko je usmerena ka razaranju osnova klasnog strukturisanja društva, i stvaranju društvenih odnosa koji nisu klasni. Ali takva delatnost ne bi bila moguća (odnosno, bila bi iluzorna) ako je reprodukcija klasnih odnosa determinisana nezavisno od volje i svesne akcije subjekata te delatnosti. Kad istorijske okolnosti u nekom razdoblju socijalističke revolucije suze objektivnu mogućnost za ukidanje klasnih odnosa, tj. reprodukcija klasnih odnosa u tom razdoblju u većoj meri ostane determinisana nezavisno od volje i svesne akcije revolucionarnog subjekta, može zapasti u krizu revolucionarna politika i biti doveden u pitanje njen radničko-klasni karakter. To se može dogoditi, naročito, u toku socijalističke revolucije u manje razvijenim društvima koja uporedo s realizacijom ciljeva socijalističke rekonstrukcije moraju obaviti i istorijske zadatke koji su inače pripadali kapitalističkoj epohi.

Ostvarivanje društvenih promena analognih kapitalističkoj epohi povlači i analogne tendencije klasnog strukturisanja društva.¹ Mogućnost

¹ O tome smo nešto iscrpnije pisali u radu PROMENE U STRUKTURI JUGOSLOVENSKOG DRUŠTVA I SAVEZA KOMUNISTA, izdanje »Sedme sile«, Beograd, 1967.

radničko-klasne politike zavisi od sposobnosti radničke klase da te tendencije zadrži pod svojom kontrolom dok ne bude bila u stanju da ih potpuno isključi; da ograničava, potire i neutrališe dejstvo determinizama klasnog strukturisanja društva a afirmiše i razvija – i najpovoljnije koristi – sve objektivne mogućnosti za prevazilaženje osnova klasnog strukturisanja društva.² Te mogućnosti može da predvidi, potvrdi i iskoristi samo ista ta radničko-klasna politika: korišćenjem ona te mogućnosti razvija, kao što ih nekorišćenjem gubi. Utoliko je radničko-klasna politika i kreator sopstvenih pretpostavki i mogućnosti; suvišno je dokazivati da u toj kreaciji nije neograničeno slobodna. Ta politika ne može polaziti od pretpostavke da je potpuno slobodna, da će bez otpora (1. društvenih determinizama koji stihijski reprodukuju osnove klasnog strukturisanja, i 2. društvenih grupa čiji posebni interesi zavise od reprodukcije tih osnova) postizati svoje ciljeve.

Ako se pretpostavi objektivna mogućnost revolucionarne politike, za kriterij njenog radničko-klasnog karaktera služi: dubina političkog saznanja, i opseg svesnog delatnog iscrpljivanja, i razvijanja, mogućnosti za prevazilaženje svih determinizama klasnog strukturisanja društva, u datom razdoblju socijalističke rekonstrukcije. Osujećivanje radničko-klasnog karaktera politike počinje još u sferi saznavanja, – time što se osporava mogućnost prevazilaženja determinizama klasnog strukturisanja, ili time što se osporava da ti determinizmi postoje i dejstvuju, a pretpostavlja da se socijalistička rekonstrukcija može ostvariti samo tokom ekonomskih i drugih društvenih procesa, bez neprestanih svesnih revolucionarnih, radničko-klasnih intervencija. Zato i jesu političke i sve društvene nauke tako duboko angažovane oko afirmacije ili osporavanja mogućnosti radničko-klasne politike.

2. Raspon istorijskih mogućnosti restrukturisanja jugoslovenskog društva

Ovde se ne možemo iscrpnije baviti društvenim determinizmima i mogućnostima svesne društvene akcije u razdoblju socijalističke rekonstrukcije društva. Zadovoljićemo se da izložimo teze o mogućnostima restrukturisanja jugoslovenskog društva u neposredno predstojećem razdoblju, a da za te teze ne pružimo – na ovom mestu – potpuniju teorijsku i empirijsku argumentaciju.

Pretpostavljamo razvoj radničkog samoupravljanja u protivrečnom jedinstvu s robnom proizvodnjom, i skokoviti industrijski razvitak sa sve izrazitijim osobinama nove industrijske revolucije koja je već zahvatila najrazvijenija društva savremenog sveta. Svaka od ove dve osnovne

² O obnavljanju osnova klasnog strukturisanja društva u toku socijalističke rekonstrukcije pisali smo u radu PRILOG TEORIJSKOM PRISTUPU ISTRAŽIVANJA ODNOSA IZMEĐU PODELE RADA I KLASNE STRUKTURE U SAVREMENOM JUGOSLOVENSKOM DRUŠTVU, »Sociologija« br. 1-2. 1966.

karakteristike predstojećeg razdoblja, a još više obe zajedno, otvaraju široki raspon različitih mogućnosti restrukturisanja društva.

Moguće je da duže potraje reprodukcija osnova klasnog strukturisanja društva, obnavljajući stara i nalazeći nova uporišta na obe strane pretpostavljenih društvenih promena. Odnosi među autonomnim radnim zajednicama koje saobraćaju kao robni proizvođači mogu se pretvoriti u suprotnosti među posebnim svojinskim monopolima (analogno odnosima među posebnim kapitalima). Ti svojinski odnosi sadržali bi mogućnosti ekonomske i političke dominacije, pa i eksploatacije, između delova društvenog radnog tela (naročito ako bi zajednice u kojima su proizvodne snage revolucionisane trajno prisvajale deo vrednosti stvorene u zajednici s manje razvijenim proizvodnim snagama; ako bi prve akumulacijom rezultata tuđeg rada povećavale tehnološka i ekonomska preimućstva, i iz proizvodnje istiskivale radnike koji pokreću sve više zaostale proizvodne snage). Isti svojinski oblici sadržali bi i mogućnost antagonističkih odnosa proizvodnje unutar pojedinačnih radnih tela, između svojinskog monopola i najamnog rada, tj. između društvenih grupa koje faktički vrše svojinske funkcije i osiguravaju reprodukciju kapital-vrednosti, i društvenih grupa koje bi tom reprodukcijom bile odbacivane ka položaju najamnih radnika. Društvene razlike, suprotnosti i sukobi mogu biti pojačani usled sadejstva ekonomskih i tehnoloških determinizama; jer, s jedne strane, proizvodnji vrednosti imanentno je da razlike održava i produbljuje, a s druge strane, nova industrijska revolucija širiće se neravnomerno, nesinhronizovano i nejednako na pojedine delove društvenog radnog tela (tehnološke komplekse, industrijske grane i privredna područja). Predstoje nagla, pa i neočekivana, pomeranja u društvenoj proizvodnji: mase sredstava za rad, novčanih sredstava za reprodukciju, i radnika, ubrzano će prelaziti s jedne na drugu delatnost. Usled naglog diferenciranja radova nejednako obuhvaćenih revolucionarnim tehnološkim promenama, može doći do oštrog socijalno-ekonomskog, političkog i kulturnog diferenciranja socio-profesionalnih i funkcionalnih grupa u društvenom radnom telu, do sukobljavanja tih grupa koje bi se razilazile prema antagonističkim polovima svojinskog odnosa. Dok bi se jedne – pomoću monopola upravljačkih komunikacija, ekonomskih preimućstava i društvene moći sadržane u modernoj tehnologiji – približavale polu svojinskog monopola, druge bi bivale potiskivane ka polu najamnog rada, i lišavane mogućnosti da se sopstvenom delatnošću oslobode nepovoljnog položaja u procesu rada i ekonomske reprodukcije. . . Nije teško pretpostaviti da bi iz takvih odnosa proizvodnje proizašlo i jačanje svih drugih društvenih razlika, suprotnosti i sukoba.

Kad bi mogućnosti koje smo napred letimice pogledali predstavljale jedinu i neizbežnu perspektivu društvenog razvoja u predstojećem razdoblju, politika bi zadugo bila zarobljena u stege klasnih odnosa, i bez obzira na revolucionarne impulse podređena determinizmima klasnog strukturisanja društva. Gde prestaje takva podređenost tamo počinje mogućnost radničko-klasne politike.

Razmicanje raspona objektivnih mogućnosti za prevazilaženje osnova klasnog strukturisanja društva nastaje dejstvom dva osnovna činioca revolucionisanja društvene proizvodnje: radničkim samoupravljanjem, i novom industrijskom revolucijom. Radničko-samoupravni odnosi proizvodnje nastaju u nužnom, progresivnom ali i protivrečnom jedinstvu s robnom proizvodnjom, koja – posmatrana sama za sebe – predstavlja idealan tip dejstva ekonomskih determinizama nezavisno od celishodne volje i akcije ljudi. U odnosu na tu osobinu robne proizvodnje, radničko samoupravljanje nije samo način ublažavanja i potiranja neželjenih dejstava ekonomskih determinizama, već predstavlja i istorijsku mogućnost da se nekontrolisano dejstvo tih determinizama negira i prevaziđe, a jednovremeno iscrpi sve što proizvodnja vrednosti može i mora da pruži za dalji društveni napredak. Pretpostavljamo mogućnost da se unutar radničko-samoupravnih odnosa proizvodnje ostvari usaglašavanje i ujedinjavanje interesa i ciljeva radnika i radnih zajednica, i pomoću samoupravljačkih veza među radnicima ostvari kontrola nad materijalnim procesima u društvenoj celini; da se dohodak i ekonomska moć radnika samoupravljača emancipuje od determinizama reprodukcije najamnine i viška vrednosti, a obnavljanje uslova udruženog rada izgubi obeležja reprodukcije kapitala (svojinskog monopola). Jednom rečju, radničko samoupravljanje pruža mogućnost – i tu leži prelomna istorijska crta – da se determinizmi proizvodnje vrednosti razluče od društvenog strukturisanja, da se (najpre delimično, a zatim potpuno) preseče njihovo dejstvo u smislu klasnog strukturisanja društva.

U proizvodnji vrednosti bez radničkog samoupravljanja ta mogućnost ne bi postojala. Etatističko upravljanje društvenom proizvodnjom na drugi način je ograničavalo dejstvo ekonomskih determinizama, ali je samo pokrenulo društvene determinizme koji su izmakli kontroli revolucionarnog subjekta, te u preinačenom vidu još jednom sučelili svojinski monopol s radom, i usporili revolucionarni preobražaj društvenih odnosa. Potirana na jednoj strani, stihijska društvena sila zahvatila je društvo s druge strane. Otud je radničko samoupravljanje superiorno u pogledu istorijske slobode; ovo preimućstvo tek će se ispoljiti u snazi s novom industrijskom revolucijom. U toj revoluciji postaje sve šire polje autonomije društvenog u odnosu na tehnički sistem proizvodnje.³ U samoj biti najnovije revolucionarne promene proizvodnih snaga leži tendencija da se ljudska delatnost emancipuje u odnosu na materijalne procese koje pokreću i kontrolišu, a društveni odnosi oslobode presije tehnoloških determinizama. Oslanjajući se na tu objektivnu tendenciju, samoupravno organizovani radnici mogu preseći i dejstvo onih tehnoloških determinizama koji su učestvovali s ekonomskim determinizmima u zasnivanju klasne strukture društva. To se odnosi, naročito, na mogućnost bržeg prevazilaženja društvene podele rada u prisustvu revolucionisanih proizvodnih snaga, kao i na mogućnost

³ O tome, naročito: P. Naville VERS L'AUTOMATISME SOCIAL, Problèmes du travail et de l'automation, Gallimard, Paris, 1963.

racionalnog organizovanja globalne društvene proizvodnje a da se pri tome ne poništi socijalno-ekonomska autonomija pojedinačnih radnih zajednica.⁴

U predstojećem razdoblju predvidive su bitno različite mogućnosti restrukturisanja društva, u rasponu od mogućnosti da se sadašnje društvene protivrečnosti pretvore u trajnije, jake pa i razorne društvene antagonizme, do mogućnosti da te protivrečnosti budu društveno kontrolisane i iscrpljene u okviru njihovog progresivnog dejstva. Tok i ishod zavisi od činilaca koji se ne mogu jednoznačno izvesti iz datih istorijskih pretpostavki, a među tim činilcima na prvome mestu je društveno-vrednosna orijentacija, spoznajna i delatna sposobnost revolucionarnih društvenih snaga. Zato svako predviđanje mogućih tokova društvenog preobražaja, nakon što su poznate najopštije pretpostavke, mora ići za tim da identifikuje društvenu snagu koja svojom akcijom može izvršiti i z b o r u dijapazonu istorijskih mogućnosti.

3. Subjekt svesnog opredeljivanja društvenog razvoja

Identifikacija ovog subjekta mora još jednom početi od stvarnosti društva koje nije potpuno oslobođeno determinizama klasnog strukturisanja. Mada se razmiču granice svesne društvene akcije, društveni determinizmi i dalje dejstvuju tako da u širem dijapazonu stvaraju različite objektivne mogućnosti za strukturisanje i menjanje društvenih procesa, a saglasno tim mogućnostima izbijaju različite tendencije društvenog razvoja. Svesna društvena akcija ne može isključiti tendencije koje se protive njenim ciljevima, već ih može više ili manje uspešno potiskivati, neutralisati, potirati dokle god ne budu iščezle objektivne pretpostavke tih tendencija. Svi procesi revolucionarnog menjanja u osnovi su protivrečni, tako da je napredak nezamisliv bez borbe različitih, i divergentnih tendencija.

Najopštije govoreći, u toku radikalnog menjanja društvene proizvodnje postoji objektivna mogućnost, i tendencija, da se reprodukuje antagonistička diferencijacija i integracija delatnosti, a s tim i klasno strukturisanje društva;⁵ a nastaje i objektivna mogućnost, i tendencija, da se

⁴ Mogućnosti koje u tom pogledu otvara nova industrijska revolucija razmatrali smo u radu NAUCNO UPRAVLJANJE INDUSTRIJSKIM I EKONOMSKIM PROCESIMA I RADNIČKO SAMOUPRAVLJANJE, u zborniku Prvog stručnog savetovanja sociologa Jugoslavije »Društveno samoupravljanje u Jugoslaviji«, izdanje Jugoslovenskog udruženja za sociologiju, Beograd 1966.

⁵ U antagonističkoj diferenciji društvenih delatnosti opredeljujući je antagonistički svojinski odnos koji čepa proizvodnu delatnost na (1) upravljanje materijalnim i društvenim uslovima tuđeg rada s ciljem da se u interesu upravljača raspodeljuje i koristi rezultat rada, i (2) izvršavanje rada za ciljeve upravljača. »S podelom rada . . . data je istovremeno i raspodela, i to kako kvantitativno tako kvalitativno ne jednaka raspodela rada i njegova proizvoda, dakle vlasništvo. . . Uostalom, podela rada i privatno vlasništvo identični su izrazi - u jednom se u odnosu na delatnost iskazuje ono isto, što se i u drugom s obzirom na proizvod te delatnosti« (Marks i Engels NEMAČKA IDEOLOGIJA, u Ranim radovima, izdanje »Naprijed«, Zagreb 1961, str. 354). Ta antagonistička raspodela rada i njegova proizvoda opredelila je sve dalje diferencijacije delatnosti i utisnula im antagonistički karakter. »Podela rada postaje stvarno podela tek od trenutka, kad nastupi podela materijalnog i duhovnog rada« (na istom mestu, str. 353). Antagonističkom deljenju delatnosti odgovara takođe antagonistički vid spajanja, povezivanja, integrisanja društveno podeljenih delatnosti, njihovih subjekata, njihovih

prevlada antagonistička diferencijacija i integracija delatnosti, i zasnuje besklasna struktura društva. Epohalna promena i jeste u tome što je ostvarivanje ove druge tendencije postalo objektivno moguće, što obnavljanje klasne strukture društva nije neizbežno, nije determinisano bez obzira na svesnu akciju (ili čak revolucionarni entuzijazam) ljudi. Ali pošto ni najmudrija i najefikasnija revolucionarna akcija ne može na mah potpuno da eliminiše mogućnost i tendenciju klasnog strukturisanja društva (štaviše, i sama nužno obnavlja pretpostavke te tendencije: koncentraciju ekonomske i političke moći posredstvom revolucionarne organizacije, proizvodnju vrednosti, oštru diferencijaciju radova u cilju revolucionisanja proizvodnih snaga...), takvu akciju može voditi i opredeljavati samo onaj deo društva koji je trajno i neizmenjivo, po svom društvenom biću, zainteresovan za ukidanje svih osnova antagonističkog strukturisanja društva.

Dok osnove takvog strukturisanja društva elementi svojinskog monopola i najamnog rada, celokupna društvena podela rada i svi negativni oblici društvene moći⁶ koji proizilaze iz antagonističke integracije društvenih delatnosti) ne iščeznu, održavaju se bitne razlike među društvenim grupama koje su dislocirane na različite pozicije unutar protivrečnih svojinskih odnosa, vezane za različite segmente društveno podeljenog

uslova i rezultata. Tek ovo drugo u punoj meri otkriva suštinu prvog. Antagonističko integrisanje ima više bitnih osobina. (1) Društvena podela rada javlja se, u odnosu na pojedinca, kao stihijaska pretpostavka njegove delatnosti. »Individuumi su potpuno podređeni podeli rada... (koja) već od samog početka uključuje u sebi i podelu uslova rada...« (na istom mestu, str. 390-391). (2) Povezivanje društveno podeljenih radova mimo svesnog izbora i kontrole subjekata tih radova, dovodi te subjekte u svestranu uzajamnu zavisnost, koja isključuje autonomno delovanje ljudi, javlja se kao prisila koju nad njima vrši stihijaska integracija njihovih društveno podeljenih delatnosti (»svestrana zavisnost, ovaj stihijski oblik svetao-istorijskog uzajamnog delovanja individuum«, na istom mestu, str. 359). (3) Povezivanje društveno podeljenih radova izvan kontrole, subjekata tih radova pretvara kako prirodne i materijalno-tehničke, tako i izvorno ljudske i društvene snage tih radova (proizvodne snage), i takode, rezultate tih radova (proizvode), u silu izvan kontrole ljudi, u »stvarne sile« koje stihijski dominiraju njihovim vlastitim pokretačima i proizvođačima (na istom mestu, str. 355-356). (4) Antagonistička integracija društveno podeljenih delatnosti dovodi do trajne suprotnosti među pojedinačnim i posebnim interesima, do otuđivanja realno zajedničkih interesa i suprotstavljanja njima, i do pojave »iluzorno zajedničkih interesa« čiji nosioci posreduju i obuzdavaju posebne interese pomoću dominacije nad subjektima tih interesa (na istom mestu, str. 354-356). Celokupan kompleks antagonističke diferencijacije i integracije delatnosti jeste najdublja osnova klasnog strukturisanja društva, pa se otud takvo strukturisanje ne može prevazići dok se ne eliminišu svi činioци i sve strane takvog deljenja i povezivanja delatnosti u društvu.

⁶ Negativnim oblicima društvene moći smatramo sve vidove vlasti odnosno dominacije unutar antagonističke integracije društvenih delatnosti. Ti oblici u stvari predstavljaju izraz društvene nemoci (neslobode unutar društvene podele rada, i nemoći da se tako podeljeni radovi povezuju saglasno ciljevima, interesima ljudi i njihovih zajednica). Svi vidovi vlasti odnosno dominacije u društvu pojavljuju se, pričinjavaju se, kao društvena moć njihovih nosilaca; i zaista, subjekti vlasti odnosno dominacije imaju više moći nego drugi učesnici društvenih delatnosti, ali: i njihova moć, sloboda i autonomija bitno je ograničena, postoji samo unutar opšte nemoći, neslobode i ropske uzajamne zavisnosti, samo je jedan momenat takvog stanja i način da se društvo održi uprkos takvom stanju. Pretvaranju negativnih oblika delatnosti (društveno podeljenog rada: iznudenog rada, klasne vladavine itd.) u njihov pozitivan oblik (samodelatnost), odgovara pretvaranje negativnih oblika društvene moći u pozitivan oblik (društvena moć pojedinca i zajednice u asocijaciji slobodnih proizvođača). Radničko samoupravljanje, i celokupna radničko-klasna politika u savremenom jugoslovenskom društvu, neposredno su suoženi sa praktičnim zadacima takvog preobražaja društvene moći, a od njihovog rešavanja zavisi tok prevazilaženja klasne strukture društva.

rada, i različito postavljene prema strukturama društvene moći.⁷ Različiti oblici društvenih preimućstava i moći koji se odražavaju i obnavljaju nasuprot radu koji nije izgubio najamna obilježja, opredeljuju karakteristike one formacije društvenih grupa koja ostaje izvan radničke klase, dok se na strani te klase zadržavaju obeležja neposredno ili posredno opredeljena preostalim elementima najamnog rada.⁸ Tako izražena odredba društvenog grupisanja u ovom razdoblju može biti korisna samo kao polazna tačka za dalju analizu, ali bez takve analize ostaje suviše uproščena i statička. Bitna osobina ovog razdoblja društvenog razvoja leži upravo u tome što društveno strukturisanje nije jednoznačno determinisano, pa su mogući bitno različiti odnosi između radničke klase i spomenute formacije društvenih grupa, različite promene na obe strane i među njima, što zavisi od toga da li su, i koliko su, iskorišćene objektivne mogućnosti za prevladavanje osnove antagonističkog strukturisanja društva.

Formacija društvenih grupa izvan radničke klase može se više ili manje emancipovati od te klase, osamostaliti svoju delatnost i ekonomsku moć kontrapoliranu najamnog radu, osamostaliti svoju političku moć, ideologiju i kulturu, svesno artikulirati i ostvarivati svoje posebne interese, a pre svega interes da se ova društvena preimućstva sačuvaju trajnijim obnavljanjem osnova klasnog strukturisanja društva. U tom slučaju ova formacija društvenih grupa teži da se konstituiše u posebnu klasu koja bi bila u antagonističkom odnosu prema radničkoj klasi.⁹ Nasuprot toj tendenciji, stoji objektivna mogućnost, i tendencija, da se ova formacija društvenih grupa ne emancipuje od radničke klase već da se razvija i menja pod pregnantnim uticajem te klase, pod njenom ekonomskom, političkom i idejnom hegemonijom. Ni u tom slučaju zadugo ne mogu biti isključene bitne razlike u objektivnom položaju društvenih grupa, ali mogu biti iskorišćene mogućnosti da se te razlike smanje, a pre svega, da se osujeti formiranje osamostaljene moći društvenih grupa izvan radničke klase, i njihovog posebnog interesa za trajnije obnavljanje osnova antagonističkog strukturisanja. Ukoliko je ova druga tendencija jače izražena, utoliko je brži proces integracije drugih društvenih grupa u radničku klasu. Krajnji ishod tog procesa

⁷ Smatramo da je izlišna polemika o tome koja od ovih osnova (svojinski odnos, društvena podela rada, »raspodela« društvene moći) opredeljuje osnovno društveno grupisanje u ovom razdoblju. Te osnove zapravo čine nedeljivu celinu, što je najbolje izraženo u Marksovoj misli o identičnosti privatne svojine i društvene podela rada (i u njegovoj analizi odnosa između društvene podela rada i antagonističke integracije društvenih delatnosti).

⁸ Osim radničke klase, i formacije društvenih grupa izvan radničke klase, koja takođe sudeluje u delatnostima na bazi objektivno podruštvljenih sredstava za proizvodnju, i unutar svojinskih odnosa koji tendiraju k društvenoj svojini, - društvo sačinjava i formaciju društvenih grupa čiji je položaj opredeljen privatnim radom i privatnom svojinom na sredstvima za proizvodnju. Buduće kretanje te treće formacije zavisi od industrijalizacije (i objektivnog podruštvljavanja) delatnosti u kojima sudeluju, i od toga kako će se razvijati odnosi u sferi društvene svojine.

⁹ Ukoliko bi ta tendencija nadjačala, našli bismo se u prisustvu restauracije klasnog društva. Toj tendenciji protivstavlja se mnoštvo činilaca u socijalističkoj rekonstrukciji društva, usled kojih ova formacija društvenih grupa ne može da »raskine« s radničkom klasom, da se od nje ekonomski, politički i ideološki emancipuje. Ta formacija društvenih grupa stvara se u društvenim procesima koji su inicirani (a i više ili manje dosledno vođeni) prema ciljevima radničke klase, pa je ab initio u položaju, moći i svesti tih društvenih grupa založena njihova veza s radničkom klasom, zavisnost od radničke klase.

– potpuno iščezavanje osnova klasnog strukturisanja – podudario bi se s integracijom svih društvenih grupa u radničku klasu koja se poistovećuje s društvom u celini.

Jače ispoljavanje jedne ili druge tendencije zavisi, u granicama objektivnih mogućnosti, od revolucionarne sposobnosti radničke klase. Mislimo na njenu sposobnost da opredeljuje društvene procese kako bi se što potpunije iskoristile objektivne mogućnosti za revolucionarne promene orijentisane prema fundamentalnom interesu te klase (ukidanju odnosa antagonističkog strukturisanja društva). Ova sposobnost zavisi od razvijenosti radničke klase, njene ekonomske i političke moći, klasne svesti i organizovanosti. Ukoliko je takva sposobnost više razvijena i izražena, utoliko je manje verovatna emancipacija drugih društvenih grupa od radničke klase, jača njena hegemonija u odnosu na te društvene grupe, veća društvena moć (efikasnost svesne društvene akcije) u odnosu na društvene determinizme. Zapažamo čitav sistem uzročnopolosledičnih nizova.

1. Što je jača hegemonija radničke klase u odnosu na druge društvene grupe, to je manje mogućnosti da te grupe odele svoje interese od radničke klase, i emancipuju moć za realizaciju tih interesa. Ako bi se to onemogućilo, nestalo bi i društvenog subjekta sposobnog da u svom posebnom interesu podržava reprodukciju osnova antagonističkog strukturisanja društva.

2. Ako bi reprodukcija tih osnova bila ograničena, time bi bile sužene i mogućnosti za emancipaciju drugih društvenih grupa od radničke klase, a povećane mogućnosti za njihovu integraciju s radničkom klasom. Na taj način hegemonija radničke klase ubrzava apsorpciju drugih društvenih grupa od strane radničke klase i poistovećivanje te klase s društvom.

3. Kao hegemon društva, radnička klasa koristi nadmoć da bi iscrpela sve objektivne mogućnosti za potiranje, i, najzad, ukidanje društvenih determinizama iz kojih proizlazi antagonističko strukturisanje. Što je hegemonija radničke klase potpunija, to je potpunije i korišćenje revolucionarnih mogućnosti. A iz svega je vidljivo da se te mogućnosti sve više razvijaju što se potpunije koriste.

4. Što potpunije koristi revolucionarne mogućnosti, to radnička klasa postaje moćnija kao subjekt revolucionarnih promena. Ne samo da je manje osujećivana suprotnim dejstvom društvenih determinizama i ponašanjem drugih društvenih grupa, već i sama formira potpunije saznanje i moćniju organizaciju pomoću koje opredeljuje društveni razvoj.

5. Ukoliko je jača hegemonija radničke klase u odnosu na druge društvene grupe, utoliko su slabije suprotnosti među njima, i razvijeniji proces integracije tih grupa u radničku klasu. Dalje konzekvencije su: veće učešće tih grupa u svesnom opredeljivanju društvenog razvoja prema ciljevima radničke klase (a to su sve više i ciljevi društvenih grupa koje se s njom integrišu); jača ukupna revolucionarna sposobnost te klase (jer na taj način može da pridruži i one komponente društvene moći koje još nije u celosti prisvojila). Itd.

Iz rečenog proizlazi da je radnička klasa, kao hegemon društva u toku socijalističke rekonstrukcije, stožer istinske društvene moći, sposobnosti društva, pojedinaca i zajednica u društvu da celishodno upravljaju svojom delatnošću i sopstvenim razvojem. U krilu njene revolucionarne delatnosti (revolucionarne političke organizacije, radničko-klasne političke vlasti, radničkog samoupravljanja . . .) zbiva se preobražaj negativnih u pozitivne oblike društvene moći; koncentracija društvene moći bilo gde izvan radničke klase neizbežno zadržava negativan oblik. Radnička klasa postaje stožer istinske društvene moći jer se njen fundamentalni interes – potpuno ukidanje svih osnova klasnog strukturisanja društva – može ostvariti jedino eliminisanjem osnovnih izvora društvene nemoći, društvene podele rada i antagonističke integracije društvenih delatnosti. Svaka druga društvena grupa koja je, ili koja bi na svoju stranu prevodila elemente društvene moći (ekonomsku i političku vlast, duhovnu snagu proizvodnje i idejnu hegemoniju . . .), time bi u stvari obnavljala društvenu nemoć i potčinjenost ljudi stihijskim društvenim silama; dok radnička klasa preuzimanjem svih tih oblika vlasti uspostavlja stvarnu ljudsku i društvenu moć, i zato jedino ona može biti subjekt svesnog opredeljivanja društvenog razvoja u prelomnoj epohi razvoja društva.

Teze koje ovde zastupamo osporavaju mišljenje da se prevazilaženje antagonističkog strukturisanja društva zbiva na taj način što radnička klasa postepeno iščezava, rastvara se u društvenoj celini, gubi posebna obeležja svog klasnog integriteta (klasne interese, klasnu organizaciju, klasnu svest . . .), što se – gubeći ta obeležja – stapa s drugim društvenim grupama. Suprotno od toga, izlazi da se prelaz iz klasnog u besklasno društvo ostvaruje na taj način što se radnička klasa razvija kao klasa, čuva, jača i koristi sve svoje klasne atribute; i da besklasno društvo može nastati jedino kao završna tačka upravo takvog razvika radničke klase.¹⁰

Nasuprot shvatanju da se radnička klasa gubi izjednačavajući se s drugim društvenim grupama, analiza objektivnih mogućnosti daljeg društvenog razvoja pokazuje da radnička klasa može sprečiti klasno osamostaljivanje drugih društvenih grupa, i osigurati besklasno strukturisanje društva, samo pomoću hegemonije u odnosu na sve druge društvene grupe. Pomoću političke, ekonomske i idejne hegemonije u odnosu na druge društvene grupe, radnička klasa ih asimilira, postepeno prevodi na svoj društveno-ekonomski i politički položaj i k svojoj klasnoj svesti. Bez nadmoći radničke klase, druge društvene grupe zadugo bi sačuvala i ostvarivale svoje posebne interese nasuprot interesima radničke klase,

¹⁰ Ovo stanovište nalazi empirijski potvrdu i u razvoju jugoslovenskog društva. Ozbiljni poremećaji u toku socijalističke rekonstrukcije ovog društva nastaju baš tamo gde se javlja tendencija slabljenja radničko-klasne vlasti, klasnih organizacija, klasne svesti radnika, odnosno tendencija disimulacije radnika među društvenim grupama, kompromisnog poravnavanja interesa radničke klase s posebnim interesima drugih društvenih grupa i sl. Koliko su jače te tendencije toliko je jača i tendencija konzerviranja bitnih društvenih razlika klasnog karaktera, tj. reprodukcije svih osnova antagonističkog strukturisanja društva. Ako te tendencije ne bi bile suzbijene, u predstojećem prelaznom razdoblju društvene proizvodnje ne bi mogle biti korišćene objektivne mogućnosti za prevazilaženje osnova klasnog strukturisanja društva; naprotiv, stvorila bi se nova i jača uporišta takvog strukturisanja društva.

težile da prisvoje i koriste organizacije i institucije u prelaznim društvenim strukturama. Te prelazne skrukture sadrže i objektivne pretpostavke za antagonističko strukturisanje društvenih procesa, i utoliko čine povoljno tlo za egzistenciju društvenih grupa koje bi težile da se emancipuju od radničke klase, pravo životno tlo tih grupa, mogući izvor njihove posebne društvene moći i svih preimućstava. Zato bi – u slučaju slabljenja hegemonije radničke klase – te društvene grupe ne samo za svoje interese koristile objektivne mogućnosti prelaznih oblika proizvodnje (i prelaznih vidova strukturisanja društvenih procesa), već bi celokupnom svojom delatnošću doprinosile konzerviranju, trajnijem obnavljanju tih prelaznih oblika proizvodnje i prelaznih vidova strukturisanja društvenih procesa. Time bi bio zaustavljen, odnosno društvenim sukobima i borbama zaplitat i skretan, tok radikalnog menjanja društva a radnička klasa stalno vraćana nazad, u manje ili više modifikovane antagonističke odnose najamnog rada i svojinskog monopola. Zato samo razvitak radničke klase, i jačanje društvene moći u krilu njene klasne hegemonije, može osigurati potpuni preobražaj proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje, preobražaj koji ne bi bio moguć ako se otvori novo poglavlje sukoba i borbi među antagonističkim društvenim grupama.

Podvođenje drugih društvenih grupa pod hegemoniju radničke klase, i njihovo postepeno integrisanje u radničku klasu pomoću te hegemonije, može se nazvati i *poradničenjem* društva. Proces je složeniji nego što se tom reči iskazuje, jer radnička klasa može radikalno izmeniti svoj položaj samo na taj način što druge društvene grupe vezuje za svoje interese i prevodi na svoj položaj, ali ona time ujedno i te druge društvene grupe oslobađa antagonističkih odnosa i društvene nemoci, i skupa s njima napreduje k asocijaciji slobodnih proizvođača. Radnička klasa ne samo priprema već i konstituise tu asocijaciju pomoću svoje klasne nadmoći, klasne organizacije, zahvaljujući klasnoj svesti, rukovođena klasnim interesima. Ako ti atributi radničke klase slabe ne približavamo se asocijaciji slobodnih proizvođača već se udaljavamo od nje.¹¹

4. Radnička klasa kao subjekt svesnog opredeljivanja sopstvenog razvoja

Pretpostavili smo da radnička klasa, i to jedino ona, može biti subjekt opredeljivanja društvenog razvoja u prelomnom razdoblju restrukturisanja društva. Ali ta pretpostavka ne može biti uvažena ako se ne zna šta biva s tom klasom u istom razdoblju. A baš oko tog pitanja pletu se naj-

¹¹ Sposobnost radničke klase da pomoću svoje revolucionarne delatnosti, i klasne hegemonije, konstituise stvarnu društvenu zajednicu, proizilazi iz njene dvostruke prirode, kojom se od početka razlikuje od svih drugih klasa. Ona nije samo klasa najamnih radnika upućena da razruši društvo kapitala i najamnog rada da bi povratila istinsku ljudsku egzistenciju, već od početka u svojoj klasnoj svesti, delatnosti i organizaciji (a kasnije u radničkom samoupravljanju, radničko-klasnoj vlasti itd.) anticipira zajednicu slobodnih proizvođača. Dijalektiku ove dve strane radničke klase smatramo ključem za teorijsko objašnjenje celokupnog toka socijalističke revolucije, i svih njenih protivrečnosti. Ove teze smo nešto iscrpnije izložili u radu *KLASNE PROMENE U SOCIJALIZMU*, referat na međunarodnoj konferenciji o promenama u društvenoj strukturi socijalističkih društava, Herceg-Novi 1967.

veće nedoumice u savremenim društvenim teorijama. Integritet radničke klase dovodi se u pitanje pomoću argumenata u vezi s novom industrijskom revolucijom, kao i sa stanovišta razvojnih tendencija radničkog samoupravljanja.

U prelaznim strukturama između klasnog i besklasnog društva, od revolucionarne sposobnosti i društvene moći radničke klase zavisi ne samo menjanje odnosa između te klase i drugih društvenih grupa u globalnoj strukturi društva, već i razvitak same radničke klase, njeno menjanje i restrukturisanje.¹² U stvari to su nedeljivi procesi, ali ovde naglašavamo svesni samorazvitak radničke klase, jer se upravo ta strana često zaboravlja u raspravama o društvenom restrukturisanju. Radnička klasa ne bi bila u stanju da opredeli ukupno strukturisanje društva ako bi njen razvoj bio determinisan društvenim procesima nezavisnim od njene svesne akcije.¹³ Verovatno najjači dokaz sposobnosti za svesni samorazvitak pokazala je radnička klasa kao nosilac socijalističke revolucije u industrijski nerazvijenim zemljama: da je taj razvitak preputila stihijskim društvenim procesima bila bi ubrzo potpuno nadvladana. Najpre se radilo, naročito, o ubrzanom kvantitativnom rastu radništva u toku industrijalizacije pod kontrolom radničko-klasne političke vlasti, jer to beše preduslov za svaki dalji razvoj klase, njene revolucionarne sposobnosti i društvene moći. Zatim sledi daleko složenija faza razvoja, u kojoj radnička klasa treba da kontroliše, neutrališe i suzbija društvene determinizme koji teže da održe i razviju odnose svojstvene klasnoj strukturi, i to ne samo između radničke klase i drugih društvenih grupa već i u samoj radničkoj klasi. U toj fazi, restrukturisanje i razvitak radničke klase zavisi, više nego ikad ranije, od njene revolucionarne sposobnosti i društvene moći.

¹² Strukturisanje radničke klase integralni je deo strukturisanja društva u celini, zbiva se pod dejstvom istih društvenih determinizama, i - u razdoblju revolucionisanja proizvodnih snaga i socijalističke rekonstrukcije društva - jednako zavisi od svesne društvene akcije, svesnog uređivanja društvenih procesa. U kapitalističkom društvu delovi radničke klase imaju različit socijalno-ekonomski položaj, a i diferenciranu klasnu svest i nejednako političko ponašanje, usled društvene podele rada koja diferencira i najame radnike unutar njihovog odnosa prema kapitalu. Diferencijacija najamnih radnika sastavni je deo reprodukcije kapitalističkog odnosa proizvodnje; zbiva se - pre svega - stihijskim dejstvom društvene podele rada, tržišta radne snage i diferenciranja najamnine, a od strane kapitalističkog upravljanja oduvek se koristi radi međusobnog razdvajanja najamnih radnika i njihovog lakšeg podređivanja vlasti kapitala. U samom procesu rada i proizvodnje viška vrednosti, kapitalističko upravljanje dislocira radnike na različite položaje u procesu rada, hijerarhizuje njihove najamnine i diferencira njihov status, i sistematski održava i obnavlja razlike i suprotnosti među njima. U tom cilju kapitalističko upravljanje je oduvek koristilo uticaj tehnoloških promena na socio-profesionalnu strukturu najamnih radnika i položaj pojedinih skupina radnika. (Kapital se koristio razlikama između zanatskih i rano-industrijskih radnika; između industrijskih radnika s jakim elementima zanatske kvalifikacije i radnika koji u tejlorističkoj fabrici gube profesionalnu kvalifikaciju, između radnika različitih struka koje dobijaju ili gube značaj u toku razvoja industrije i drugih delatnosti, itd., i najzad, na drastičan način, između radnika koji u novoj industrijskoj revoluciji pokreću revolucionisane proizvodne snage, i ostalih radnika).

¹³ Kao što radnička klasa u kapitalističkim društvima ne može uspešno voditi revolucionarnu akciju ako se ne odupre tendenciji kapitala da je razjedini koristeći razlike unutar te klase koje su sastavni deo klasnog strukturisanja društva, tako i radnička klasa kao hegemon društva u socijalističkoj rekonstrukciji ne može ostvariti svoje ciljeve (pa ni sačuvati hegemoniju) ako se ne odupre analognoj tendenciji koja proizilazi iz determinizama klasnog strukturisanja društva i pod svoju kontrolu ne stavi sve uslove zajedničkog rada od kojih zavisi razvitak pojedinih delova klase, i njihovi međusobni odnosi.

Radničko samoupravljanje, baš kao i nova industrijska revolucija, izaziva protivrečan proces restrukturisanja radničke klase, s različitim mogućnostima i divergentnim tendencijama. Najopštije govoreći, to je razvijeni istorijski oblik svesnog samorazvijanja radničke klase. Samoupravno organizovana, ta klasa treba da postane samodelatna u svim društvenim delatnostima, i da sopstvenom akcijom eliminiše sve osnove klasnog strukturisanja društva, i sopstvenog raslojavanja na delove sa bitno različitim društvenim položajem. Iz toga bi proizašle tendencije: 1. da radnička klasa ukloni posrednike u procesu upravljanja društvenim delatnostima, i da u neposrednoj povezanosti radnika i radnih zajednica u svim društvenim delatnostima ostvari potpuniju ekonomsku, političku i duhovnu integraciju; 2. da ukine suprotnost svojinskog monopola i rada, a time i osnove izdvajanja i posebne egzistencije društvenih grupa koje su analogne graničnim i međuklasnim slojevima u kapitalističkom društvu; 3. da postepeno ukine socijalno diferenciranje učesnika društvenog procesa rada na slojeve sa bitno nejednakim položajem, fiksnim i obnavljanim usled determinizama najamnog rada.

Pošto se radničko samoupravljanje najpre razvija u preduzeću, a kasnije (i sporije) u društvenoj celini, ove tendencije se mogu empirijski evidentirati samo u tim granicama. Institucionalizacijom čelijskih oblika radničkog samoupravljanja, i akcijom samoupravno organizovanih radnika, vrši se konstantan pritisak na socijalnu organizaciju preduzeća koja je rezultat suprotnosti ekonomskog monopola i rada, a obnavlja se usled preostalih elemenata te suprotnosti. U bitnim osobinama ta socijalna organizacija je podudarna ili vrlo slična socijalnoj organizaciji kapitalističkog preduzeća. Njenu osnovu čine odnosi među društvenim grupama koje zauzimaju različite pozicije prema osi socijalne diferencijacije (svojinski monopol – najamni rad). Pritisak na tu socijalnu organizaciju sastoji se u upotrebi pravnih, političkih i ekonomskih mera koje bi trebalo da suzbiju društvenu diferencijaciju klasnog karaktera. Svrha tih mera je da se položaj svih učesnika radnog procesa jednako zasnuje na radnom doprinosu i samoupravnom učešću, a uklone drugi osnovi koji su karakteristični za reprezentante svojinskih monopola, za međuklasne slojeve i slojeve na rubu radničke klase (tj. za odvajanje i protivstavljanje tih slojeva radničkoj klasi). U tom smislu, teži se ukidanju bitnih razlika u položaju pojedinih socio-profesionalnih i funkcionalnih grupa u pogledu učešća u upravljanju sredstvima za proizvodnju i raspolaganja proizvodnim vrednostima, u pogledu osnova prisvajanja dohotka (učešće u dohotku prema položaju i hijerarhiji upravljanja i vlasti nad radom – najamnina – različiti mešoviti i prelazni oblici), u pogledu socijalno-ekonomske sigurnosti i odgovornosti za rad i samoupravljanje (sigurnost zaposlenja, promene socijalno-ekonomskog položaja u vezi sa rezultatima rada i samoupravljanja), u pogledu načina zasnivanja i menjanja radno-profesionalnog položaja (tržište radne snage – socio-profesionalna karijera birokratskog tipa) itd.

Da bi se uklonile te društvene razlike klasnog karaktera, potrebna je radikalna izmena strukture društvene moći u preduzeću. U krilu organizacije radničkog samoupravljanja, u klasnim društveno-političkim organizacijama radnika, a i u vidu ostvarivanja svojih klasnih interesa,

započinje stvaranje nove strukture društvene moći. Za nju je karakteristično neposredno odlučivanje samoupravno organizovanih radnika, i vodeća uloga industrijskih radnika, odnosno svih velikih skupina radnika koje nisu upletene u mreže socijalne organizacije birokratskog tipa (ne zasnivaju materijalnu egzistenciju, socijalne apsiracije i napredovanje, socijalno-ekonomsku sigurnost i socijalni status, norme društvenog ponašanja i sistem društvenih vrednosti, na sistemu otuđenog upravljanja i vlasti nad radom). Ukoliko imaju vodeću ulogu, te skupine radnika mogu da postanu stožer socijalne integracije na radničko-klasnoj osnovi.

Empirijska evidencija pokazuje da je proces socijalne integracije samoupravnih radnih zajednica na radničko-klasnoj osnovi spor, da je domašaj ovih tendencija ostao bitno ograničen. Ali složenost ovog procesa nije samo u tome što je postepen, težak i dugotrajan, već naročito u tome što se u njemu javljaju i struje suprotnog smera, tj. tendencije koje bi na drugu stranu mogle da okrenu tok restrukturisanja radničke klase. Te struje suprotnog smera teku u dubini protivrečnih društvenih procesa koji prate genezu radničkog samoupravljanja.

Ako bi sve struje suprotnog smera trebalo svesti na zajednički imenitelj, to bi bila tendencija da se delimična socijalna integracija u samoupravnoj radnoj zajednici ostvari na bazi partikularnih interesa te zajednice kao autonomnog proizvođača vrednosti, a u krilu socijalne organizacije koja zadržava jaka obeležja one birokratskog tipa, i pod hegemonijom društvenih grupa koje su nosioci takve organizacije i reprezentanti novog oblika svojinskog monopola. U osnovi te tendencije leži objektivna mogućnost da se vrednost proizvedena u osamostaljenim društvenim radnim telima preobrati u kapital-vrednost, da se reprodukuje po determinizmima reprodukcije kapitala, i da se kao kapital odnosi prema drugim kapitalima i prema radnoj snazi.

U datim društvenim odnosima ova mogućnost nikad se ne ostvaruje u celosti niti u čistom vidu, već u nekoj manjoj ili većoj meri, i u različitim modifikovanim oblicima koji često prikrivaju sadržinu. Baš iz takvog, delimičnog i disimulovanog ostvarivanja ove mogućnosti, i proizlazi tendencija koja se protivi socijalnoj integraciji svih učesnika društvenog procesa rada na radničko-klasnoj osnovi. Ako se ta mogućnost uopšte ne bi ostvarivala, ne bi ni bilo ove tendencije. A ako bi se ta mogućnost ostvarila u celosti, opet ne bi bilo tendencije da se mimo radničko-klasne osnove vrši socijalna integracija samoupravne radne zajednice, jer bi to bilo osujećeno otvorenim sukobom svojinskog monopola (njegovih reprezentanata) i najamnih radnika. Tendencija da se radna zajednica donekle socijalno integriše, ali pod hegemonijom društvenih grupa koje nisu nosioci radničko-klasnih obeležja, nastaje kao kompromis između radničkog samoupravljanja i odnosa svojstvenih reprodukciji kapitala; a to »srednje rešenje«, taj ishod koji niko ne mora želiti ali koji nastaje kao rezultanta mnogih izukrštenih objektivnih činilaca i svesnih akcija, predstavlja zapravo najveću opasnost za integritet radničke klase i za njen razvitak kao nosioca revolucionarnog preobražaja društva.

Novi oblik svojinskog monopola ne može da pronade agenta i reprezentanta koji bi bio spreman i dovoljno moćan da upravlja samostalno, u svom interesu, i saglasno svim determinizmima reprodukcije kapitala, odbacujući sve radnike potpuno nazad u položaj najamnih radnika. Zato taj oblik svojinskog monopola traži širi socijalni oslonac u radnom telu, i kad god je to moguće, izbegava antagonistički odnos prema bilo kojem delu radne zajednice. Ovo drugo ne može izbeći uvek i odnosu na sve grupe radnika, pa će taj antagonizam izbiti naročito u odnosu na socio-profesionalne skupine i radne jedinice koje se nalaze u najmanje povoljnom položaju (tehnički i ekonomski zaostale jedinice; nekvalifikovani i malokvalifikovani radnici, radnici u zanimanjima koja gube značaj itd.). Antagonizam će se pokazati naročito u situacijama kad je reprodukcija date celine sredstava i rada otežana tako da nosioci upravljanja nalaze izlaz na taj način što potpuno eliminišu ili jako presiraju interese jednog dela radne zajednice.¹⁴

Svojinski monopol ovog tipa traži, na drugoj strani, znatno širi socijalni oslonac; a najpre ga nalazi u formaciji društvenih grupa koje se u socijalnoj organizaciji kapitalističkog preduzeća nalazi između nosilaca svojinske funkcije i najamnih radnika. Štaviše, u preduzeću s institucionalizovanim radničkim samoupravljanjem a bez formalnog nosioca svojinske funkcije, ali sa tendencijom da se stvarno konstituiše novi tip svojinskog monopola, ova formacija društvenih grupa može zadobiti položaj povoljniji, i jače zasnovan na principima socijalne organizacije birokratskog tipa, nego odgovarajuće grupe u kapitalističkom preduzeću. Dok su u kapitalističkom preduzeću ove grupe sprovednici, posrednici i pomagači kapitalističkog upravljanja, ali – većim delom – i najamni radnici, u hibridnoj socijalnoj organizaciji koju opisujemo ove grupe mogu težiti da ispune vakuum nastao na mestu nosioca svojinske funkcije, kao što i svojinski monopol objektivno teži popunjavanju te praznine. Povoljnije učešće u raspodeli vrednosti, socijalno-ekonomsku sigurnost i preimućstvo, uticaj na odlučivanje, i druge aspiracije, ove društvene grupe ne mogu zasnovati na pravno garantiranim svojinskim prerogativima, a neprestano ih moraju braniti i štiti od pritiska drugih skupina samoupravno organizovanih radnika; pa zato jačaju uporište u socijalnoj organizaciji birokratskog tipa koja u tim uslovima može dobiti izrazitija obeležja nego u kapitalističkom preduzeću (ekonomska participacija na bazi hijerarhijskog položaja); promocija zavisna od poštovanja grupnih normi a bez obzira na sposobnost; grupna zaštita od odgovornosti itd.).

Formacija društvenih grupa koja je činila međuklasni sloj u kapitalističkom preduzeću, nije dovoljan socijalni oslonac novom tipu svojinskog monopola. Samoupravno organizovani radnici onemogućili bi fiksiranje povlašćenog položaja tih grupa, osujetili svaki vid upravljanja

¹⁴ Pojavni oblici društvenih suprotnosti i sukoba između novog oblika svojinskog monopola, i skupina radnika koji imaju najmanje povoljan socio-profesionalan i ekonomski položaj: snižavanje zarada malokvalifikovanim radnicima, odnosno radnicima u manje razvijenim jedinicama, da bi se preduzeće održalo u otežanim konkurentnim uslovima, da bi akumuliralo za razvoj drugih jedinica; otpuštanje radnika; »protestne obustave rada« u delovima radne zajednice; protivljenje radnika tehnološkim, kadrovskim i drugim unapređenjima itd.

preduzećem koji obnavlja jače elemente najamnog rada, ako se svojinski monopol ne bi više ili manje oslanjao i na druge slojeve radnika. Izbor grupa koje će činiti taj oslonac, i njihova ekstenzija u radnoj zajednici, zavisi od spleta mnogih okolnosti (ekonomski položaj preduzeća i radnika; socio-profesionalna struktura radne zajednice; stanje klasne svesti radnika i njihovih klasnih organizacija itd.). Širi oslonac nekipeut mogu činiti poslovode i visokokvalifikovaniji radnici koji predstavljaju rano-industrijsku tehnologiju; drugipeut su u toj ulozi radnici u tehnički razvijenijim i akumulativnijim jedinicama bez obzira na kvalifikaciju; a pored toga najčešće i radničke političko-funkcionalne grupe (članovi predstavničkih organa radničkog samoupravljanja, radnici – funkcioneri u političkim i sindikalnim organizacijama). Pod različitim okolnostima javljaju se razne konstelacije društvenih grupa na koje se oslanja uprava kao nosilac »politike preduzeća«.

Kao što je različita konstelacija društvenih grupa koje mogu činiti oslonac svojinskog monopola u preduzeću, tako su različiti i odnosi među njima, hijerarhija moći i uticaja tih grupa u procesu upravljanja, redosled zadovoljavanja njihovih interesa i oblici sukoba i kompromisa među njima, kao i njihovi odnosi i konfrontacija prema drugim grupama radnika u preduzeću. Struktura međugrupnih odnosa na kojoj počiva upravljanje preduzećem može biti više ili manje stabilna, a promene u toj strukturi najčešće nastupaju usled promena u uslovima privređivanja i tehnoloških promena. I u manje stabilnim strukturama međugrupnih odnosa, kao i u razdobljima narušavanja i pomeranja tih odnosa, postoji tendencija da se formira i trajnije održi stabilnije jezgro, najčešće sastavljeno od grupa viših i srednjih rukovodilaca, bolje situiranih službenika, stručnjaka koji su stekli stabilan položaj, i radnika koji se duže zadržavaju na vodećim društvenopolitičkim funkcijama u preduzeću. Ovo jezgro ima najjači uticaj na upravljanje, a njegovi pripadnici prioritet prilikom ostvarivanja i zaštite pojedinačnih i grupnih interesa.

Na taj način formirana hijerarhija moći i uticaja, interesa i statusa, teži da se nametne organizaciji radničkog samoupravljanja, da se realizuje i unutar organa radničkog samoupravljanja i preko njih. Grupe radnika koje čine prošireni socijalni oslonac svojinskog monopola u preduzeću zauzimaju najjaču poziciju u predstavničkim organima samoupravljanja kao i političkim i sindikalnim rukovodstvima, pa se preko njih prenosi i dominantan uticaj ove hijerarhije na samoupravno odlučivanje. Baš radi te uloge je i potrebno proširivanje socijalnog oslonca svojinskog monopola. A za tu ulogu ove grupe radnika dobijaju i kompenzaciju u distribuciji svih vrednosti u preduzeću. Na taj način stiču stabilniji i povoljniji položaj ne samo radnici koji vrše izborne funkcije u organima samoupravljanja, političkim i sindikalnim rukovodstvima, već i šire skupine iz kojih ti funkcioneri obično proizlaze, koje ih podržavaju i bivaju preko njih jače zastupljene u distribuciji svih vrednosti u preduzeću. Međutim, najjači uticaj na tu distribuciju zadržava spomenuto međugrupno jezgro.

Nije teško pretpostaviti da u prikazanoj konstelaciji postoji tendencija proširivanja socijalne organizacije birokratskog tipa na sve skupine radnika koji čine prošireni oslonac svojinskog monopola u preduzeću, a da

se posredstvom takve organizacije ostvaruje delimična socijalna integracija pod hegemonijom društvenih grupa koje nemaju razvijena radničkoklasna obeležja nego nose i pronose attribute grupa koje personifikuju svojinski monopol, i međuklasnih slojeva; odgovarajuće osnove egzistencije i načine promocije, kao i težnje, društvene norme i vrednosti devijantne u odnosu na radničkoklasne vrednosti, interese i ciljeve. Drugim rečima, pojedine skupine radnika odvajaju se na taj način od ekonomske, političke i idejne konstitucije radničke klase, a ta klasa u nekoj meri dezintegriše. Ta tendencija može pogoditi i neke delove radničke klase koji bi inače činili deo njenog jezgra.

Ova tendencija ne može biti dovoljno saznata i ocenjena ako se ne bi imali u vidu odnosi među svojinskim monopolima pojedinačnih preduzeća. Kad u globalnim društvenim procesima ne bi postojala tendencija da se preduzeća uzajamno odnose kao nosioci pojedinačnih kapitala (a ne kao subjekti integralnog radničkog samoupravljanja), tad bi bilo malo mogućnosti da se formira prikazana konstelacija unutar preduzeća. A kad je takva konstelacija formirana, ubuduće može doprinositi uzajamnom suprotstavljanju svojinskih monopola koji iza sebe imaju konstituisanu formaciju interesnih grupa sa oslabljenim radničko-klasnim atributima ili bez tih atributa. Ukoliko pojedinačni svojinski monopol ima povoljniji položaj u društvenoj proizvodnji i reprodukciji, utoliko su veće mogućnosti da stvori širi i stabilniji socijalni oslonac unutar preduzeća, a verovatnije da će u formaciji društvenih grupa koje taj oslonac čine biti učvršćena hegemonija onih grupa koje personifikuju svojinski monopol. A to znači, dalje, da bitne razlike među preduzećima u pogledu organskog sastava sredstava i rada, tehničke razvijenosti i tržišnih mogućnosti, kao i svih drugih uslova privređivanja, stvaraju objektivnu mogućnost da se bar u jednom delu preduzeća pojedini slojevi radničke klase udalje od socijalno-ekonomske, političke i idejne konstitucije te klase, a skupine unutar tih slojeva međusobno odnose kao pridržaoci svojinskih prerogativa, i da se prema drugim slojevima radničke klase (u istim i u drugim preduzećima) odnose tako da na toj strani bivaju sistematski obnavljani jači elementi najamnog rada.

Tako nastaje mogućnost da u privrednim jedinicama koje imaju osobito povoljne uslove privređivanja, a naročito u onima koje ostvaruju ekstradobit ili dobit na bazi specijalnog položaja u prometu roba i novca (kao što je slučaj, naročito, sa elektroprivrednim preduzećima, spoljnotrgovinskim, bankarskim, osiguravajućim i sličnim organizacijama), celokupno radno telo bude socijalno integrisano unutar socijalne organizacije koja izražava prirodu svojinskog monopola, da svi pripadnici tih radnih zajednica uživaju povoljniji položaj koji nije srazmeran njihovom radnom doprinosu, i da na bazi tako formiranih interesa prihvataju hegemoniju društvenih grupa koje nemaju radničko-klasna obeležja. Tad se i ove relativno velike društvene skupine mogu odnositi prema pojedinim delovima radničke klase na način koji je svojstven odnosu svojinskog monopola prema najamnog radu. Takva klasna pozicija ovih društvenih skupina olakšana je i time što su pretežno sastavljene od pripadnika društvenih slojeva koji nisu ni ranije bili integrisani u radničku klasu, a uživali su povlašćeni položaj i u razdoblju etatističkog uprav-

tivrednim procesom restrukturisanja društva, neophodan uslov za razvitak te klase, za samoupravni razvitak svakog njenog sastavnog dela, i za realizaciju svih revolucionarnih ciljeva te klase.

Pri datim objektivnim mogućnostima realizacija takvog razvitka radničke klase zavisi, naročito, od sastava i sposobnosti revolucionarnog jezgra te klase. Sastav tog jezgra može se menjati u toku revolucionisanja proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje, ali se iz tog jezgra ne mogu iščupati oni slojevi industrijskog radništva koji se neće osloboditi najvećeg tereta najamnog rada dokle god se klasa u celini ne oslobodi. Umesto da se očekuje formiranje novog vodećeg sloja i progresivnog jezgra radničke klase u konfrontaciji sa »tradicionalnim tipom«
industrijskog radništva, istinski revolucionisani samorazvitak radničke klase može osigurati samo vodeća uloga industrijskog radništva koje bi bilo u stanju da u korak sa razvitkom proizvodnih snaga samo sebe menja i razvija, da prihvata i usvaja nove sposobnosti i načine delatnosti, da se oslobađa svih vrsta ograničenosti koje mu je nametao najamni rad, i da za sebe vezuje i integriše sve slojeve rastuće radničke klase, i ranije granične i međuklasne slojeve. Koncentrisanje novih komponenti društvene moći, i odgovarajućih preimućstava, na strani društvenih skupina koje se formiraju mimo industrijskog radništva, odgovara determinizmima i potrebama kapitalističke proizvodnje i odgovarajućeg društvenog sistema. Socijalističkoj rekonstrukciji društva odgovara razvitak tih sposobnosti unutar radničke klase, tj. pre svega preobražaj industrijskog radnika ograničenog najamnim radom u proizvođača sposobnog da pokreće revolucionisane proizvodne snage i društveno organizovanog da te snage razvija kao svoje. U prvom slučaju delovi radničke klase potpadaju pod hegemoniju drugih društvenih grupa, a u drugom slučaju te druge društvene grupe mogu biti apsorbovane od strane radničke klase, a pod vođstvom dela te klase koji je najpouzdaniji nosilac osobina revolucionarne klase i zato protagonist asocijacije slobodnih proizvođača.

Asocijaciju slobodnih proizvođača može ostvariti jedino radnička klasa koja je tako revolucionarno organizovana da može upravljati svim činionicima sopstvenog razvitka, i prema ciljevima svog razvitka usmeravati razvitak svih činilaca društvene proizvodnje, i društva u celini.

SUMMARY

WORKING CLASS AS THE SUBJECT OF CONSCIOUS APPROPRIATION OF ITS OWN DEVELOPMENT AND RESTRUCTURE OF SOCIETY

In the article the author considers the scope of the determinisms of the class structure in our society as it is now, namely, as the Yugoslav society can be in near future. Determinisms of the class structure of the society have been deduced out of antagonistic differentiation and also out of antagonistic integration of social activities. These determinisms are not yet abolished by a conscious revolutionary action and by social changes which have been achieved by that action, but the tendency of abolition of these determinisms is consciously initiated in the society.

The author holds a brief for the thesis that - in the process of opening historical possibilities of overwhelming of the class structure of society - with revolutionary aspiration and action of the working class (especially expressed in the form of workers' selfgovernment), participates, (namely, it can at the same time act) also the genesis of a qualitatively new structure of productive forces in the contemporary industrial revolution which will in the immediate future even stronger grasp also the Yugoslav society. But just as the initial revolutionary-socialist social changes, so also the newest revolutionizing of productive forces only enlarges the frames of historical possibilities, and does not give rape solutions for the structure of society without classes. Moreover, the approaching joint of workers' selfgovernment (which is interwoven into the contradictions of the commodity production) with new industrial revolution can, for a certain period of time, further enlarge the tendency of reproduction of the class structure of society, as well as it can - in the case of strengthening of the revolutionary power of the working class - contribute to faster abolition of the elements of such a structure. In this sense, the approaching fastened scientific-technical, economic and correlative political and cultural development of society intensifies and dramatizes the role of the working class as a subject of conscious appropriation of social development.

Because of the fact that in the development of the working class and its revolutionary power one can see an appropriative factor of the restructure of society, attention is concentrated to essential circumstances upon which the development of the class depends, to the possibilities of the conscious appropriation of that development and to the range of ends which will be and can be achieved to develop a non-class society in the lap of the working class. The structure and development of the working class is under the influence of the same social determinisms which form the class structure, and so the revolutionary organized working class is directed, before all, to put under its control those activities of the determinisms which spoil and destroy its revolutionary abilities, and that according to its fundamental class interests and ends directs its own restructure. In connection with that it has been considered contradictory activity of the workers' selfgovernment and commodity production in the contemporary Yugoslav society in relation to the class integrity and revolutionary power of workers, and because here some divergent tendencies are evident, remains question, the most important according to the author; in which way the working class can in its own development provide for the strengthening and final success of tendency which answer to its fundamental class interest and historical role, and to prevent and finally remove the contrary tendency which, not only as a shadow but also as an active power of contrary direction, has accompanied (and will accompany) the revolutionary efforts of workers.

(Translated by Slavko Paleček)